

ALTAY, YENİSEY ve MOĞOLİSTAN YAZITLARI ÜZERİNE NOTLAR

Osman Fikri SERTKAYA*

Özet

Eski Türklerin runik harfli yazıtlarından Altay, Yenisey ve Moğolistan havalisinde bulunanlardan bazıları üzerinde açıklama notları içeren bu makalede Altay yazıtlarında geçen *igen* < *ißen* kelimesinin “dişi deve”; Yenisey yazıtlarında geçen *azıgılg tonuz* ibaresinin “erkek domuz” olduğu görüşüne yer verilmekte, Yenisey yazıtlarının dördünde geçen *tokuz o-g-ad-ma-dı-m* ibaresinin “Dokuz kabile olmasına müsaade etmedim” çevirisi üzerinde durulmaktadır. Makalede ayrıca Bugut yazıtında geçen ve bazı araştırmacılar tarafından *aşinas* şeklinde okunan kelime hakkında da açıklamalara yer verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Altay yazıtları, Yenisey yazıtları, Moğolistan yazıtları, Kalbak Taş yazıtları, Bugut yazıtı.

NOTES ON ALTAY, YENİSEY and MONGOLIA SCRIPTS

Abstract

This article includes explanation notes on some ancient Turkic scripts written in runic alphabet and found in Altay, Yenisey and Mongolia regions. In this article, it is asserted that the word *igen* < *ißen* found in Altay script means “she-camel”; the word *azıgılg tonuz* found in Yenisey scripts means “boar”; the expression *tokuz o-g-ad-ma-dı-m* found four of Yenisey scripts can be translated as “I did not allow nine tribes”. In addition, some explanations on the word found in Bugut scripts and read as *aşinas* by some researches take place in this article.

Keywords: Altay scripts, Yenisey scripts, Mongolia scripts, Kalbak-Taş scripts, Bugut scripts.

1. İGEN “geyik” mi yoksa “dişi deve” mi?:

Nurdin Useev’in *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*’nin 51. sayısında “Kalbak Taş XX (A 43) ve Kalbak Taş XXI (A 44) yazıtları ya da eski Türklerde okur yazarlık” başlıklı araştırması yayımlandı. Bu değerli çalışmada ileri sürülenler hakkındaki kendi görüşlerimi şöyle ifade ediyorum.

Kalbak Taş XX yazıtı şöyledir:

1A8Y4H>:1Y4Hx&:ÉFÉ1 YG²N²G² : B²D²ZG¹L²Y : WZ R²MS ’

Bu yazıt D. D. Vasilyev tarafından *igeniñ : bediz kan eli : uz ermiş*; I. L. Kızlasov tarafından *(y)ig (i)n(i)g : b(e)d(i)zg(a)li : uz (e)rm(i)ş*; TNE tarafından *(ä)şg(i)n(i)g : b(ä)d(i)z(ä)gli ~ b(ä)d(i)z(ä)g(ä)li : uz (ä)rm(i)ş a!*; N. Useev tarafından *ig(e)n(i)g : b(e)d(i)zg(e)li : uz (e)rm(i)ş* şekillerinde okunmuştur.

* Prof. Dr.; Emekli Öğretim Üyesi, ofsertkaya@myinet.com.

Naşirler okudukları yazıtı şöyle çevirmişlerdir:

DDV: “Tanrıya ait güzel han ülkesi ustaca yarat(ıl)mış”.

ILK: (O) iyi damgayı çekeli usta oldu.

TNE: (O) koşmakta olan hayvanları ustaca çekermiş.

NU: Geyik (resimlerini) resim etmek için (resim etmede) ustaymış.

Yazıtta 𐰉𐰺𐰽 YG²N²G² imlası ile geçen kelime Vasilyev tarafından *igeniñ*, Useev tarafından ise *ig(e)n(i)g* şeklinde okunmuştur. Vasilyev kelimeyi “Tanrıya ait” şeklinde anlamlandırarak *ige-niñ* şeklinde anlamış, Useev ise kelimeyi “geyik” şeklinin akkuzatifli çekimi olarak “Geyik (resimlerini)” anlamlandırarak *ig(e)n-(i)g* şeklinde anlamıştır.

Useev’i bu şekilde düşünmeye sevk eden şey, bazı Kalbak Taş yazıtlarının yanında, mesela 11, 23 ve 31 numaralı yazıtlarda olduğu gibi, geyik resimlerinin yapılmasıdır.

Ancak kelimeyi başka türlü açıklamak da mümkündür:

Yenisey 28 (*Altın Köl-I*)’in 6. satırında *in(i)η(i)zke iç(i)η(i)zke ing(e)n yüki il(e)z (?) ~ il(e)d (?) tüştürdünüz* “Küçük erkek kardeşlerinize, büyük erkek kardeşlerinize (dişi) deve yükü üzüntü, keder (?) indirdiniz” cümlesinde geçen 𐰉𐰺𐰽 *ingen* kelimesi “dişi deve” anlamına gelen bir kelimedir. Bu kelime Irk Bitig 5’te 𐰉𐰺𐰽𐰺𐰽 𐰉𐰺𐰽 𐰉𐰺𐰽 *ürün ingeni botolamiş* “Beyaz devesi yavrulamış” cümlesinde de 𐰉𐰺𐰽 *ingen* imlası ile geçmektedir. Senglâh’ta ise kelimeyi *inen* şeklinde görüyoruz. (*krş.* EDPT 184a **inge:n** “female camel [dişi deve]”).

Benzer bir örnek de *Irk Bitig* 41’de geçen 𐰉𐰺𐰽 *ingek* “inek, dişi sığır” kelimesinin imlasıdır.

Talât Tekin *Irk Bitig* yayımında *ingen* ve *ingek* kelimelerinde 𐰉𐰺 runaları ile ifade edilen *ng* seslerini üstten yay ile *nġ* şeklinde birleştirip *geniz n’si* (= nazal ñ) olarak kabul etmiş, kelimeleri de *inġen* ve *inġek* şekillerinde transkripsiyonlamış, böylece 𐰉𐰺 = 𐰺 (*nġ* = *η*) eşitliğini düşünmüştür.

Bu mümkün olabilir. Çünkü kendi yazıtında geçtiği şekliyle 𐰺𐰺𐰽𐰺 *tunÿukuk* kelimesindeki 𐰺 *nÿ* ligatürü Bilge Kağan yazıtında 𐰺𐰺𐰽𐰺𐰺 *t^lwn^ly^lwk^{wk}* imlası ile *tunÿukuk* şeklinde 𐰺𐰺 *ny* runaları ile geçmektedir.

Buna göre *nġ* > *g* şeklindeki bir aykırı genizleşme (denazalizasyon) olayını düşünürsek, *inġen* > *igen* şeklinde bir gelişmeyi elde ederiz. Böylece kelimenin anlamını da “geyik” yerine “dişi deve” olarak anlamamız kolaylaşır.

Ben Kalbak Taş XX (A 43) yazıtını *ig(e)n(i)g : b(e)d(i)z(e)g(a)li : uz (e)rm(i)ş a!* şeklinde okuyor ve “Dişi deveyi resimlemede (= resimlemek için) mahir imiş hey!” şeklinde anlamlandırıyorum.

2. Yenisey 98/3’te geçen AZİGLİG kelimesi “azılı, azgın” anlamında mıdır?:

Elektronik ortamda yayımlanan *TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*’nin 15.03.2014 tarihinde yayımlanan 3/1 sayısının 29-67. sayfeleri arasında genç meslektaşım Yaşar Şimşek’in “Yenisey yazıtlarında ekler” adlı değerli bir araştırması yayımlandı.

Ben bu güzel çalışmada Yenisey 98/3’te geçen *azıglıg toņuz* “azılı domuz” anlamlandırması üzerinde durmak istiyorum.

+**IXg** ekinde 98/3’te geçen *azıglıg toņuz* ibaresi için “azılı domuz” < *az-ıg-lıg* ⁽¹⁾ açıklaması yapılmış. -**(X)g** ekinde de “*azıglıg toņuz* ‘azılı domuz’ (E 98/3): *az-ıg-lıg* ⁽¹⁴⁾ az-: yoldan çıkmak (Caferoğlu, 2011: 29)” açıklaması yer alıyor.

Açıklamada *azıglıg* kelimesi *az-* “azmak, yoldan çıkmak” filinden getirilerek (< *az-ıg-lıg*) etimolojisi yapılmış. Bu yanlış etimolojiyi düzeltmek gerekiyor.

Türkçe *azıg* = Moğolca *arağ(a)n* ~ *arığ(a)n* eşitliğine göre¹ kelimenin anlamı “uzun sivri köpek dişi ‘canine tooth’ veya diş sırasının arkasında yer alan geniş öğütücü diş ‘molar tooth’” şeklindedir.

Kelime Eski Türkçede “ikizleme (Hendiadyoin)” olarak *azıg tış* ve *tış azıg* şekillerinde kullanılmıştır. *azıgı tışları* (Suv. Mz. 843b/5); *azıg<ları> tışları agızında koņrulup tüşer bolur* (Suv. 620/19 = UW 321a); *tışların azıgların çıktratıp* (Uig. IV A 298).

EDPT 283a’daki **azıg** maddesinde “‘a large tooth or tusk’ of a human being or animal, originally ‘canine tooth’ later usually ‘molar tooth’” açıklaması yapılmış ve Irk Bitig’in 6. ırındaki *toņuzun azıgı sınmış* “Domuzun dişi kırılmış” örneği zikredilmiştir.

Eski Uygur Türkçesi’nde geçen *azıgları* “dişleri” (UW 109b = U III 55/5; 60/8; 61/6; MNB 5a/1), *azıglarig* “dişlerini” (UW 203a), *kesari arslan azıglıg* “Arslan dişli” (BT II 706) örnekleri için *Uigurisches Wörterbuch*’daki *azıg* (UW 320b-321a) maddesine bakılabilir. *azıg* için DLT I 64 ile TMEN II 474’teki **azū** maddesine de bakılabilir.

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesi sözlüklerinde de geçmektedir. Türkiye Türkçesi’nde atların hızlı gidişi için “gemi azya almak” deyimini kullanılmaktadır.

¹ Talat Tekin, “Altaic etymologies”, *Makaleler*, I, s. 375, § 64.

azılgı EDPT 284a'da “erkek yaban domuzunun uzun sivri köpek dişi ‘tusk’” olarak zikrediliyor. Çünkü kancık domuzun dişi olmaz. Erkek yaban domuzunun köpek dişleri ise çoğu zaman dışarı doğru uzar. Geyik domuzu türünün dişleri burnunu deşerek yukarıya doğru büyür.

Dolayısıyla Yenisey 98/3'te geçen *azılgı toņuz* ibaresi ile “azılı, azgın domuz” değil, Azerbaycan Türkçesi'nde *gaban* kelimesi ile isimlendirilen “erkek yaban domuzu” kastedilmiştir kanaatindeyim.

3. **OGADMADIM** “boy olmasına izin vermedim” kelimesi üzerine:

Türkbilig, Türkoloji Araştırmaları, 2013/26, Ankara <Güz> 2013, s. 37-49 arasında Erhan Aydın'ın “Yenisey yazıtlarındaki tek örnekler” başlıklı araştırması yayımlandı.

Ben bu araştırmanın “**1.13. ogadma-** ‘elde edememek, imkân bulamamak’. (E 51/2), (E 70/3)” başlıklı bölümü üzerinde durmak istiyorum. Erhan Aydın'ın yazısının ilgili bölümü şöyledir:

1.13. ogadma- ‘elde edememek, imkân bulamamak’. (E 51/2), (E 70/3).

Tuva D (E 51), 2: *elim kanım a esizim e er erdemi tokuz ogadmadım a yèrim esiz e* “Yurdum(dan), hanımdan (ayrıldım), ne yazık! Erkeklik kahramanlığımı dokuz (kez) elde edemedim (imkân bulamadım), toprağıma (yurduma), ne yazık!”

Elegest IV (E 70), 3: *er [erdemim]? l¹? ogadmadım tokuz < ... >* “Erkeklik kahramanlığımı ? elde edemedim? Dokuz < ... >”

Tuva D (E 51) yazıtının 2. satırı ile Elegest IV (E 70) yazıtının 3. satırında tanıklanan bu fiil yazıtlar üzerinde çalışanlarca farklı biçimlerde okunmuştur.

Malov *ogdamdamı (adırlıdım?)* ‘devyat’ moix mest raneniy ot strel’ 1952:100), okur ve anlamlandırır, sözlükte her hangi bir anlam vermez (1952: 108), Barutçu Özönder *ogdam{d¹}ıma (?)* ‘(dokuz) ok menzillik (?)’ (1998:179), Kormuşin ise *ogdamdama* ‘ogdamdamov’ okur ve anlamlandırır, ayrıca sözcüğü etnonim olarak düşünür (2008: 143). Erdal ise sorunlu sözcüğü *ogadmadım a* biçiminde okur ve ‘ich hatte keine Gelegenheit!’ biçiminde anlamlandırır (2002:65). Erdal burayı daha önce ‘I did not fall behind’ biçiminde anlamlandırmıştı (OTWF 489). Kormuşin *dokuz ogdamdam* okuduğu ibare hakkında daha önce ileri sürülen görüşleri verdikten sonra, *dokuz oğuz* örneğinde olduğu gibi bilinmeyen bir halkı anlatmak için kullanılmış olduğuna hükmedip sözcüğün Türkçeye benzememesinden dolayı bu halkın Türk olmadığını düşünür (2001:260-261).

Biz 2013 yılında yayımlanan *Yenisey Yazıtları* adlı çalışmamızda Elegest IV (E 70) yazıtının 3. satırındaki yeri *ulugadmadım* biçiminde okumuştuk (2013: 157-158). Satırın anlam bütünlüğünü göz önüne alarak şimdi bu yerin de *ogadmadım* okunması gerektiğini düşünmekteyiz.

Yazıdan anladığımıza göre kelime Malov tarafından *ogdamdam* ‘devyat’ moix mest raneniy ot strel’, Barutçu Özönder tarafından *ogdam{d}ıma* (?) ‘(dokuz) ok menzillik (?)’, Kormuşin tarafından *ogdamdama* ‘ogdamdamov’ şeklinde okunmuş ve anlamlandırılmış. Erdal’ın kelimeyi 1991’de OTWF’nda *ogadmadım* ‘I did not fall behind’ ve 2002’de *ogadmadım* ‘ich hatte keine Gelegenheit!’, Kormuşin’in de 2001’de *ogdamdam* okuduğu vurgulanıyor. Sonra kendisinin 2013 yılında yayımladığı *Yenisey Yazıtları* adlı eserde E-70’te *ulugadmadım* okuduğu kelimenin de *ogadmadım* şeklinde okunması gerektiğini söylüyor.

Burada Osman Fikri Sertkaya’nın “Yenisey yazıtlarından 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 üzerine etimolojik açıklamalar ve düzeltmeler” başlıklı bildirisinde bu kelime hakkında yaptığı etimolojik tahlil ve anlamlandırma zikredilmiyor.

Ben bu bildirimimi 18-20 Kasım 2009’da Afyon Kocatepe Üniversitesi ile Türk Dil Kurumu tarafından birlikte düzenlenen *I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni* adlı Sempozyuma göndermişim. Ancak aynı tarihler arasında Macaristan Bilimler Akademisi’ne bağlı *Aleksandr Csoma de Körös Şarkiyat Enstitüsü*’nün bana tevcih ettiği Şeref Üyeliği tevcihi töreninde bulunmak için Budapeşte’ye gitmemden dolayı Afyon Kocatepe Üniversitesinin Sempozyumunda bulunamadım. Sempozyuma katılmayan kişilerin bildirimleri de basılmayabilir düşüncesiyle bildirim bölümümün dergisi olan *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*’ne vermişim. Ancak Sempozyum editörleri benim bildirimimi 2010 yılında Bildiriler cildinin 227.-238. Sahifeleri arasında yayımlamışlar. Aynı yazı *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*’nin 39. cildinde 209.-228. sahifeler arasında da yayımlanınca araştırmam iki yerde yayımlanmış oldu.

Erhan Aydın Afyon Kocatepe Üniversitesi Sempozyumu’nda bulunup bildiri sunduğu için benim bu bildirimden haberdardır. Ayrıca 2013’te yayımladığı *Yenisey Yazıtları* adlı kitabının bibliyografyasının 275. sahifesinde de *Türk Dili Edebiyatı Dergisi*’ndeki yazımı zikretmektedir. Yani Erhan Aydın “Yenisey yazıtlarından 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 üzerine etimolojik açıklamalar ve düzeltmeler” başlıklı araştırmamın her iki yayımından da haberdardır. Ancak *Türkbilig*’de yayımladığı makalesinde dört Yenisey yazıtında geçtiğini söylediğim *ogadmadım* kelimesi hakkındaki etimolojik açıklamamdan bahsetmemektedir.

Şimdi benim bu konuda ne yazdığımı görelim:

E - 51, 70, 109 ve 110.

1. **»»»»»»»» WG¹D¹MD¹M oğ(a)dm(a)d(ı)m “boy olmasına izin vermedim, kabile olmasına müsaade etmedim.**

oğ(a)dm(a)d(ı)m fiili Yenisey yazıtlarında dört ayrı yazıtta geçer. Yazıtlar ve geçtiği satırlar şunlardır:

1. E 109. Uyük-Oorzak yazıtı, II, str. 3.

𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸

(e)r (e)rd(e)[mi t]oğuz : oğ(a)dm(a)d(i)m : il(i)g (e)r : öl(ü)rd(i)m : er(i)nç.

2. E 51. Tuva “D” (Üçüncü Tuva yazıtı), II, str. 3.

𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸

(e)r (e)rd(e)mi: toğuz oğ(a)dm(a)d(i)m a! : y(e)r(i)m! : (e)s(i)z e!

3. E 110. Uyük-Oorzak yazıtı, III, str. 1.

𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸

(e)r (e)rd(e)mi toğuz : oğ(a)dm(a)d(i)m a : y(e)r(i)m! : (e)s(i)z(i)m e!

4. E 70. Elegest IV (“İr-Ḥol”) yazıtı, str. 3.

𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸

(e)r [(e)rd(e)m]i oğ(a)dm(a)d(i)m : toğuz : y(e)r(i)m! (e)s(i)z(i)m ...

Oğ kelimesi Göktürkçede “boy, kabile” anlamına gelir. Ancak -ğ- sesi iki ünlü arasında -g- sesine döner. Bu kuralı Göktürk yazıtlarında “boyar, kabileler” anlamına gelen iki kelimedede görüyoruz.

İlk kelime *oğ-u-ş şeklinden gelen *oğuş* < *oğ-u-ş* “boyar, kabileler” kelimesidir. *oğuşı bodum* “kabilesi, boyları” ibaresinde “ikizleme” olarak geçer.

İkinci kelime *oğ-u-z şeklinden gelen *oğuz* < *oğ-u-z* “boyar, kabileler” kelimesidir. “Etnonim” olarak kullanılmıştır.

Transliterasyonu WG¹D¹MD¹M 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 olan kelime İgor Valentinoviç Kormuşin tarafından *oğdamdam* olarak okunmuştur.²

Marsel Erdal ise *oğadmadım* okuduğu kelimeyi *oğad-* “fall behind [geride kalmak, gecikmek]” şeklinde anlamlandırdığı için *oğadmadım* kelimesini “I did not fall behind [geride kalmadım, gecikmedim]” şeklinde anlamlandırmıştır.³

Ben bu kelimenin etimolojik açıklamasını iki meslektaşımın ayrı düşünmekteyim. Şöyle ki: Transliterasyonu WG¹D¹MD¹M 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 olan kelimenin *oğuş* < *oğ-u-ş* ve *oğuz* < *oğ-u-z* kelimeleri ile aynı kökten geldiğini düşünüyorum.

² İgor Valentinoviç Kormuşin, *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii. Teksti i issledovaniya*, Moskova, 1997, s. 179-180; 262-263; 266-267; 268-269.

³ M. Erdal, s. 488-489.

oğ < *oğ* “boy, kabile” anlamına gelir. *-ad-* eki isimden “olma” bildiren geçişsiz fiil yapar. *oğ-ad-* “boy olmak, kabile olmak”. Benzer şekil *Kutadgu Bilig* eser adının yapısında da görülür. *kut-ad-* “kutlu olmak”. *kut-ad-ğu bil-i-g* “kutlu olma bilgisi”. Buna göre *oğ-(a)d-m(a)-d(1)m* fiilini “boy olmasına izin vermedim, kabile olmasına müsaade etmedim” şeklinde anladığımız zaman *toğuz oğadmadım* ibaresini “dokuz boy olmasına izin vermedim, dokuz kabile olmasına müsaade etmedim” şeklinde açıklayabiliriz.

Benim yukarıda verdiğim yeni görüşler belirttiğim satırlarımı yazısında zikretmemesi konusunda Sayın Erhan Aydın’dan bir açıklama bekliyorum.

4. AŞİNA sözü üzerine yeni araştırma ve incelemeler:

Prof. Dr. Kôichi Matsuda’nın proje başkanlığında sürdürülen Japonların Moğolistan’daki saha araştırması, Proje: 17320113 **2005’ten 2007’ye kadar Bilim Araştırma Yardım Parası ile Saha Araştırması (B), Araştırma Sonucunun Raporları** (= Heisei 17 Nen ~ 19 Nendo Kagaku Kenyuhî Hojokin Kiban Kenkyû B Kenkyû Seika Hôkokusho) başlığı ile **Orta Asya’daki Çeşitli Dillerin Kaynaklarının Okunuşuna Göre Moğolistan’daki Şehir Gelişimi ve Trafiki Üzerine Genel Araştırmalar** (= Nairiku Azia Shogengo Shiryô No Kaidoku Ni Yoru Mongoru No Toshi Hatten To Kôtsû Ni Kansuru Sogô Kenkyû = Research on Urbanisation and Traffic in Mongolia Based on Inner Asian Sources) başlığı altında Mart 2008’de Uluslararası Osaka Üniversitesi tarafından yayımlandı.

Eserde yer alan yedi rapor arasında iki tanesi özellikle dikkatimi çekti. Bunlardan ilki Osaka Üniversitesi öğretim üyelerinden Takashi Ôsawa’nın kaleme aldığı “Mongolia No İkhe-Askhete Gazô Meibun No Bungengakuteki Saikentô -2006 / 2007 Nendo No Nachi Mô Godô Chôsa o Tôshite Mita” (= The Philological Reconsideration of the İkhe-Askhete Inscription: Based on Mongolian-Japanese Joint Researches in 2006 and 2007 (= 2006 ve 2007 yıllarındaki Moğol-Japon Ortak Araştırmaları kaynak alınarak İhe-Ashete yazıtının filolojik açıdan tekrar gözden geçirilmesi)” (s. 21-73) başlığını taşımaktadır.

İkincisi ise (s. 75-115)’teki çok yazarlı (Takao Moriyasu, Kosetzu Suziki, Shigeo Saito, Bai Yudong, Ken Tamura) “Shine Us hibun tekisto sai kaitei ban = Revised Edition of Shine-Usu Inscription (= Şine-Usu yazıtının gözden geçirilmiş yayımı)” başlığını taşımaktadır.

1. İh-Asgat yazıtı:

Asgat nehrinin aşağı mecrasında bulunan ve son zamanlarda *İh-Asgat* veya *Höl-Asgat* şeklinde isimlendirilen mezar külliyesinin lahit taşlarının T. Ôsawa tarafından kalıpları alınmış ve bu kalıplarda gözle farkedilmeyen satırlar, 1. taşın Doğu yüzünde 8 satır, Batı yüzünde 5

satır, 2. taşın Doğu yüzünde 7 satır ve Batı yüzünde 17 satır, okunmuş, eksik olan ibareler diğer satırlarla tamamlanarak toplam 37 satırlık metin elde edilmiştir. Aşağıda bu metinlerin T. Ôsawa tarafından yapılan transkripsiyonları verilmektedir. Ben sadece *siz* ve *sizim* okunan kelimeleri *(e)s(i)z* ve *(e)s(i)z(i)m* şeklinde düzelttim. Hitap (vokatif) eklerini de bir önceki kelimenin kalınlık-incelik durumuna göre (*adırıldım a*, *bökm(edim e)* şeklinde *a* veya *e* şeklinde verdim.

1. taş doğu yüzü (sekiz satır)

- 1a - D 1 (a)ş(i)n(a)s : köl tod(u)n in(i)si : altun : t(a)mğ(a)n : t(a)rķ(a)n : y(a)ğ(i)z : y(e)r(i)mke
(a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z : a :
- 1a - D 2 (a)zğ (a)n(a)z : b(e)d(i)z(i)n : b(e)dz(e)m(i)ş
- 1a - D 3 y(a)ğ(i)z : y(e)r(i)mke (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z : a
- 1a - D 4 üze : t(e)ñrimke : (a)sra : y(a)ğ(i)z : y(e)r(i)mke : (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z : a : kañ(i)m : a :
bökm(e)d(i)m(i)z : ög(e)m e : bökm(e)d(i)m(i)z : e
- 1a - D 5 t(e)ñrimke : (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z : a : y(a)ğ(i)z y(e)r(i)mke : (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z : a :
- 1a - D 6 üze : t(e)ñrim(i)zke : y(a)ğ(i)z : y(e)r(i)mke : (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z : a
- 1a - D 7 (a)sra : y(a)ğ(i)z : y(e)r(i)mke (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z
- 1a - D 7 (a)pa : y(e)g(e)n irk(i)n b(e)dz(e)m(i)ş

1. taş batı yüzü (beş satır)

- 1b - B 1 (a)ş(i)n(a)s : köl : tod(u)n : in(i)si : altun t(a)mğ(a)n : t(a)rķ(a)n : yoğ(i) um(a)duķ : üç(ü)n
: (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z : a : ķ(a)l(a)l(i)m a : öl(ü)g : uy(a)r(l)ğ : (e)rm(i)ş : ķ(a)l(a)l(i)m a :
k(ü)n : (a)y : bökm(e)d(i)m(i)z e : (e)s(i)z(i)m e
- 1b - B 2 t(a)rķ(a)n oğ(u)l(l)(a)rı : t(a)yğ(u)nl(a)rı kün üç(ü)n l(a)ķz(i)n y(i)lķa b(a)rd(i)ñ(i)z : a :
(e)siz e : (e)s(i)z(i)m e : y(a)ğ(i)z y(e)r(i)mke : (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z : s(a)ķ(i)n(u)r (e)rt(i)m
: e : (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z b(a)rd(i)m(i)z a : üze : t(e)ñrimke : y(a)ğ(i)z : y(e)r(i)mke
(a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z : bökm(e)d(i)m(i)z : y(i)t a
- 1b - B 3 y(a)ğ(i)z y(e)r(i)mke : (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z : (e)s(i)z(i)m e : (e)s(i)z(i)m e : y(e)r(i)m(i)z
e (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z a y(a)ğ(i)z : y(e)r(i)m(i)z a (e)s(i)z(i)m e
- 1b - B 4 y(a)ğ(i)z : y(e)r(i)mke : (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z a : (e)s(i)z(i)m e : y(i)t a :
- 1b - B 5 (a)pa y(e)g(e)n irk(i)n toķıtd(i)m : bökm(e)d(i)m(i)z : e : in(i)si (a)zğ(a)n(a)z :
toķıtd(i)m : a (e)s(i)z(i)m e : y(i)t a (e)s(i)z(i)m e : y(i)t a :

2. taş doğu yüzü (yedi satır)

- IIa - D 1 y(a)ğ(ı)z : y(e)r(i)mke : (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z a : (a)sra y(a)ğ(ı)z : y(e)r(i)mke :
(a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z : a
- IIa - D 2 üye : t(e)ñrike : (a)sra : y(a)ğ(ı)z : y(e)r(i)mke : (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z a : (a)sra : y(a)ğ(ı)z :
y(e)r(i)mke : (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z a :
- IIa - D 3 y(e)r(i)mke : (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z a : y(ı)t a : (e)s(i)z(i)m a : y(e)r(i)mke :
(a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z a : (a)sra : y(a)ğ(ı)z : y(e)r(i)mke : (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z : a
- IIa - D 4 (a)ş(i)n(a)s : köl : tod(u)n : in(i)si : altun : t(a)mğ(a)n : t(a)rğ(a)n : y(a)ğ(ı)z : y(e)r(i)mke
: (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z a : y(a)ğ(ı)z : y(e)r(i)mke : (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z a : (e)s(i)z(i)m : e
- IIa - D 5 oğ(u)l(lı)(a)rı : t(a)yğ(u)nl(a)rı kün : üç(ü)n l(a)ğz(ı)n y(ı)lğa b(a)rd(ı)ñ(ı)z : a : y(ı)t a
(e)siz e : öl(ü)g(ü)m(i)n : üç(ü)n : yoğl(a)yu : b(e)rd(i)m(i)z e :
- IIa - D 6 (a)pa : y(e)g(e)n : irk(i)n : toktıd(ı)m : a : y(ı)t a
- IIa - D 7 (a)zğ(a)n(a)z : toktıd(ı)m : a : (e)s(i)z(i)m e : y(ı)t a : (e)s(i)z(i)m e :

2. taş batı yüzü (on yedi satır)

- IIb - B 1 (a)ş(i)n(a)s : köl tod(u)n in(i)si : altun : t(a)mğ(a)n : t(a)rğ(a)n : b(a)rdı :
- IIb - B 2 y(e)g(e)n : irk(i)n : toktıd(ı)m :
- IIb - B 3 üye : t(e)ñri : (e)rkl(i)g (e)rm(i)ş : (a)sra : y(a)ğ(ı)z y(e)r(i)m(i)z e : toğ(u)z y(a)ş(i)m a :
kün üç(ü)n : (a)d(ı)r(ı)ld(ı)ñ(ı)z : (e)r(i)nç : öl(ü)g(ü)m(i)n : üç(ü)n : yoğl(a)yu :
b(e)rt(i)m(i)z
- IIb - B 4 k(a)ñ(ı)m a : ög(e)m e : bökm(e)d(i)m(i)z e : (a)t(ı)m a : bökm(e)d(i)m e : (e)s(i)z : y(ı)t
a :
- IIb - B 5 (e)s(i)z(i)m e : bökm(e)d(i)m(i)z : y(ı)t a : bökm(e)d(i)m(i)z : y(ı)t a : y(ı)t a :
- IIb - B 6 y(e)r(i)m e : bökm(e)d(i)m(i)z : e y(e)r(i)mke (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z a
- IIb - B 7 b(e)g(i)m e : y(e)g(e)n(i)m e : bökm(e)d(i)m(i)z y(ı)t a (e)s(i)z(i)m e
- IIb - B 8 (a)sra : y(a)ğ(ı)z y(e)r(i)mke : (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z : a : y(ı)t a : (e)s(i)z(i)m e :
- IIb - B 9 y(e)g(e)n(i)m e : bökm(e)d(i)m(i)z : e
- IIb - B 10 // m a : y(e)g(e)n(i)m e y(e)r(i)m e y(ı)ta y(ı)t a (e)s(i)z(i)m e
- IIb - B 11 // // // // // y(e)r(i)m e : (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z a
- IIb - B 12 // m a : y(ı)t a : y(e)r(i)mke : (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m(ı)z
- IIb - B 13 // m a : (a)d(ı)r(ı)ld(ı)m a : (e)s(i)z(i)m a : y(ı)t a

IIb - B 14 (a)ş(i)n(a)s : köl : tod(u)n in(i)si altun

IIb - B 15 t(a)mğ(a)n : t(a)rğ(a)n : y(a)ğ(i)z : y(e)r(i)m

IIb - B 16 ke (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z a : (a)d(i)r(i)ld(i)m(i)z

IIb - B 17 y(i)t a : (e)s(i)z(i)m e : y(i)t a

Benim bu 37 satırlık metinde üzerinde durmak istediğim husus 1a - D 1, Ia - B 1, IIa - D 4, IIb - D 1 ve IIb - B 14'ün ilk kelimesi olarak metinde beş kere geçen ve T. Ôsawa tarafından (a)ş(i)n(a)s şeklinde teşhis edilen kelimedir.

Bu kelime ilk olarak W. Radloff tarafından rötuşlanmış ve ʏᠰᠢ t(e)k(e)ş şeklinde okunmuştu.⁴ Şimdi ise T. Ôsawa tarafından ʏᠰᠢ imlası ile (a)ş(i)n(a)s şeklinde okunuyor. T. Ôsawa'yı bu şekilde okumaya teşvik eden örnek Soğd harfleri ile yazılmış olan Bugut yazıtında Göktürk kağan soyunun adının Japon araştırmacılar tarafından '(')ş(i)-nas şeklinde teşhis edilmesidir.⁵

Soğd harfleri ile yazılan Bugut yazıtının ilk satırı (B1/1) naşirler Sergey G. Klyaçtormıy ile Vladimir A. Livşiç tarafından "Bugut'taki Soğdca kitâbeye yeni bir bakış" başlıklı makalelerinde son olarak şöyle okunmuştu.⁶

(*'mwh?*)[...](*pt*)s'kh 'wst't d'r'nt tr'wkt c(yn)st'n kwts'tt 'gşywn'k

"Türkler bu (?) ... dikili taşı Çin hükümdarı *Kwts'tt* çağında diktiler" (s. 204-205).

"Bu ... yazılı taş, Çin hükümdarı *Kwts'tt* (çağında) Türkler tarafından dikilmiştir (s. 236).

Mırzatay Coldasbekov-Harjavbay Sartkojaulı bu transkripsiyondaki **c(yn)-st'n** kelimesini kendi eserlerine *c(yns?)t(n)* şeklinde nakletmiş, ancak kelimeyi Kazak Türkçesine⁷ de Rusçaya⁸ da çevirmemişlerdir.

Buna karşılık Bugut yazıtını son olarak yayımlayan Yutaka Yoshida-Takao Moriyasu B1/1'deki metni şöyle transkripsiyonlamış ve çevirmişlerdir. *rtı (m)[wn']k nwm (sn)k' 'wst't*

⁴ Wilhelm Radloff, *Die alttürkische Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg, 1895, s. 256-258; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları, II*, İstanbul, 1939, s. 121-123.

⁵ Yutaka Yoshida-Takao Moriyasu, "Bugut Inscription", *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998*, Osaka, Mart 1999, s. 122.

⁶ *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1987*, Ankara, 1992, s. 201-241.

⁷ M. Coldasbekov-H. Sartkojaulı, *Orhon Eskertkişterining Tolık Atlası*, Astana, 2005, s. 52.

⁸ M. Coldasbekov-H. Sartkojaulı, *Atlas Orhonskih Pamyatnikov*, Astana, 2006, s. 52.

d'r- 'nt tr- 'wkt '()şy-n's kwtr'tt 'xşy-wn'k “King of the Turkish Ashinas tribe have established [this] stone of law when ...” [Türk Aşinas kabilesinin kralı bu taş diktirdi ...].

T. Osawa Japon naşirler tarafından Bugut yazıtında *'()şy-n's* [aşinas] okunan kelimeyi **wnw** imlası ile İh-Asgat yazıtında beş kere geçen kelime ile aynileştiriyor ve bu kelimeyi *(a)ş(i)n(a)s* şeklinde okuyor.

Göktürk alfabesinde **Ƶ** imlası ile geçen harf (kalın S) S^1 , veya (kalın Ş) \mathcal{S}^1 olarak okunabilir. **ƶ** ise ancak (Kalın N) N^1 olarak okunabilir. Bu durumda **Ƶƶ** kelimesinin transliterasyonu kalın sıralı olarak ancak $S^1 N^1 S^1$ veya $\mathcal{S}^1 N^1 \mathcal{S}^1$ şeklinde yapılabilir. Bu durumda da kelimenin transkripsiyonu *(a)s(i)n(a)s* veya *(a)ş(i)n(a)ş* şeklinde olur. Bir Türkoloğun **Ƶƶ** gibi üç harften oluşan bir kelimenin ilk sesini ayrı değerinde aynı işaret olan son sesini ayrı değerinde okuma lüksü yoktur. Daha açık bir söyleyişle **Ƶƶ** kelimesinin ilk işareti \mathcal{S} , son işareti de *s* olarak okunamaz. Dolayısı ile İh-Asgat yazıtındaki kelimenin Bugut yazıtında Soğd harfleri ile verilen ve naşirlerce değişik olarak transkripsiyonlanan *'()şy-n's* [aşinas] ile ayniyeti pek mümkün görülüyor.

Bunun yanında Soğdca metinde de aynı işaretle yazılan sesin kelime içinde **ş**, kelime sonunda da **s** okunması nasıl açıklanacaktır. Ayrıca bu *-s* sesi Soğdcada çokluk (*pluralite*) eki midir? Bir başka söyleyişle Göktürkçedeki *ışbara-s* “ışbara-lar, bey-ler” gibi bir fonksiyonu mu vardır?

Başka bir problem de Bugut yazıtında *Aşinas* şeklinde geçen kelimenin Çince niçin *A-şi-na* şeklinde geçtiğidir. Çince geçen ve bu güne kadar transkripsiyonları *a-şi-na*, *a-çi-na*, *a-se-na* vs. gibi şekillerde yapılan kelime “bozkurt oğulları” anlamında Göktürk hanedanının aile adıdır. Moğolcadaki *börteçine* kelimesi de hocalarımız tarafından *böri* + *açına* şeklinde Türkçe + Çince ikileme (Hendiadyoin) olarak açıklanmıştı. Türkiye Türkçesi'nde *asena* kelimesinin “dişi” sıfatını alarak “dişi asena”lar şeklinde kullanıldığı da görülmektedir.

Bu ve bunun gibi birçok sorunun cevaplanması ve İh-Asgat yazıtındaki **Ƶƶ** kelimesi hakkında daha düşünmemiz gerektiği kanısındayım.

Kısaltmalar

BT	Berliner Turfantexte
DLT	Dîvânü lugâti't-Türk
E	Yenisey
EDPT	Etymological Dictionary of the Pre Therteent-Century Turkish
Mz.	Mainz

MNB	Suvarnaprabhasottamasûtra = Altun Yaruk
OTWF	Old Turkic Word Formation
Suv.	Suvarnaprabhasa
TMEN	Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen
Uig.	Uigurica
UW	Uigurisches Wörterbuch
DDV	Dmitriy Dmitriyeviç Vasilyev
ILK	İgor Leonidoviç Kızlasov
NU	Nurdin Useev
TNE	Tıbıkova-Nevskaya-Erdal

Kaynaklar

- AYDIN, E. (2013). *Yenisey Yazıtları*. Ankara.
- AYDIN, E. (2013). Yenisey Yazıtlarındaki Tek Örnekler. *Türkbilig*, Türkoloji Araştırmaları, 26, Güz, 2013, 37-49.
- COLDASBEKOV, M. ve SARTKOJAULI, H. (2005). *Orhon Eskertkişterining Tolık Atlası*. Astana.
- COLDASBEKOV, M. ve SARTKOJAULI, H. (2006). *Atlas Orhonskih Pamyatnikov*. Astana.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*. I-II, Wiesbaden.
- KLYAŞTORNIY, S. G. ve LİVŞİÇ, V. A. (1992). Bugut'taki Sogtça Kitâbeye Yeni Bir Bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1987*, Ankara, 1992, 201-241.
- KORMUŞİN, İ. V. (1997). *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii. Teksti i issledova-niya*. Moskova.
- MORİYASU, T., SUZİKİ, K., SAİTO, Sh., YUDONG, B. ve TAMURA, K. Shine Us hibun tekisto sai kaitei ban = Revised Edition of Shine-Usu Inscription (= Şine-Usu yazıtının gözden geçirilmiş yayımı).
- ORKUN, H. N. (1939). *Eski Türk Yazıtları, II*. İstanbul.
- ÔSAWA, T. (2006-2007). Mongolia No İkhe-Askhete Gazô Meibun No Bungengakuteki Saikentô -2006 / 2007 Nendo No Nachi Mō Godō Chōsa o Tōshite Mita (= The Philological Reconsideration of the İkhe-Askhete Inscription: Based on Mongolian-Japanese Joint Researches in 2006 and 2007 (= 2006 ve 2007 yıllarındaki Moğol-Japon Ortak Araştırmaları kaynak alınarak İhe-Ashete yazıtının filolojik açıdan tekrar gözden geçirilmesi).
- RADLOFF, W. (1895). *Die alttürkische Inschriften der Mongolei*. St. Petersburg.
- SERTKAYA, O. F. (2010). Yenisey Yazıtlarından 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 Üzerine Etimolojik Açıklamalar ve Düzeltmeler. *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Sempozyum Bildirileri*, 227.-238, Afyon.

- SERTKAYA, O. F. (2008). Yenisey Yazıtlarından 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 Üzerine Etimolojik Açıklamalar ve Düzeltmeler. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 39, 209.-228.
- ŞİMŞEK, Y. (2014). Yenisey Yazıtlarında Ekler. *TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3/1, 29.-67.
- TEKİN, T. (2003). “Altaic Etymologies”. *Makaleler*, I, 375.
- USEEV, N. (2014). Kalbak Taş XX (A 43) ve Kalbak Taş XXI (A 44) yazıtları ya da eski Türklerde okur yazarlık. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 51, 1-15.
- YOSHIDA, Y. ve MORIYASU, T. (1999). Bugut Inscription. *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998*, 122, Osaka.